

Examen HAVO 2007

tijdvak 2
woensdag 20 juni
13.30 - 16.00 uur

economie 1,2

Bij dit examen hoort een bijlage.

Dit examen bestaat uit 27 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 58 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of berekening gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of berekening ontbreekt.

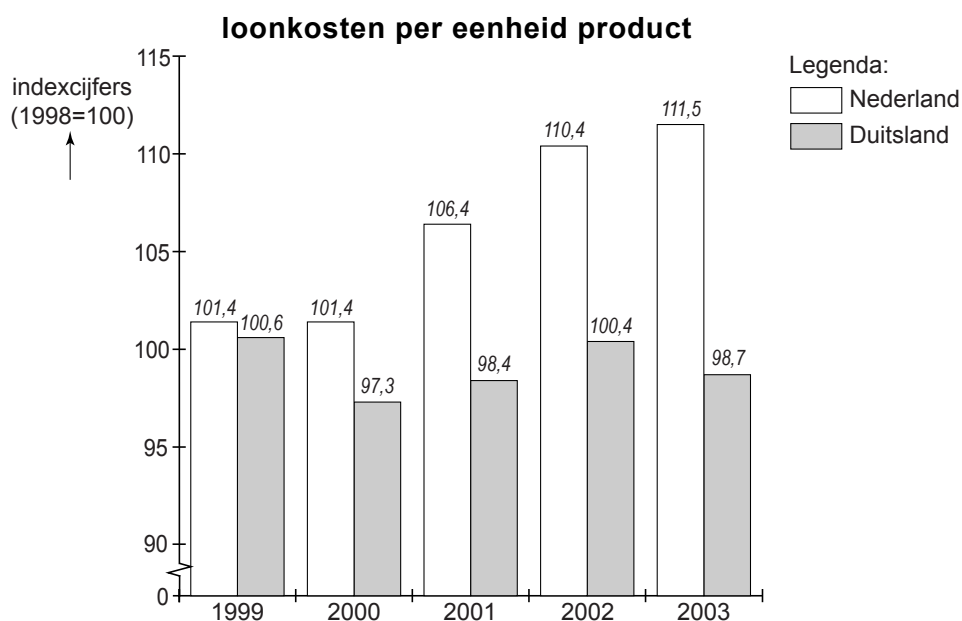
Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Opgave 1

uit een krant (oktober 2003):

Eindelijk akkoord

Er is in de Stichting van de Arbeid een centraal akkoord voor volgend jaar gesloten. Regering, werknemersorganisaties en werkgeversorganisaties zijn het daarin eens geworden over een beperking van de loonstijging. Er is onder andere afgesproken dat de cao-lonen volgend jaar met maximaal 2,5% zullen stijgen, wat minder is dan de verwachte inflatie. Deze beperking van de loonstijging kan een bijdrage leveren aan een verbetering van de concurrentiepositie van Nederland. Naast het loonniveau zijn factoren als scholingsgraad van de beroepsbevolking, klimaat en infrastructuur bepalend voor de internationale concurrentiepositie.

2p **1** Leg uit hoe een verbetering van de scholingsgraad van de beroepsbevolking van een land de concurrentiepositie van dat land kan verbeteren.

2p **2** In welk jaar of in welke jaren zijn de loonkosten per eenheid product in Duitsland ten opzichte van het voorafgaande jaar gedaald?

In 2002 zijn de loonkosten per werknemer in Nederland ten opzichte van 1998 met 15% gestegen.

2p **3** Bereken, in 1 decimaal nauwkeurig, met hoeveel procent de arbeidsproductiviteit in Nederland in 2002 ten opzichte van 1998 is veranderd.

Opgave 2

Koopt China de VS op?

De Verenigde Staten van Amerika (VS) hebben aan het begin van deze eeuw jaarlijks een tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans. Dit tekort wordt gecompenseerd door de import van kapitaal, waarbij beleggingen een belangrijke rol spelen. Een steeds groter deel van deze buitenlandse beleggingen in de VS is afkomstig uit Azië, met China als koploper. Onderstaande tabel illustreert deze ontwikkeling.

buitenlandse beleggingen in de VS (bedragen in miljoenen dollars)

	2000	2001	2002	2003
Groot-Brittannië	166.290	183.986	186.004	152.536
Overig Europa	128.577	78.921	58.743	84.488
Japan	52.006	56.589	91.549	77.708
China	17.000	56.000	63.000	100.000
Overig Azië	35.151	54.995	46.475	60.796
Overige landen	58.804	90.358	103.147	66.508

Het overschot van China op de goederenrekening met de VS is in 2003 gestegen tot meer dan 100 miljard dollar. Dit stijgende overschot gaat gepaard met toenemende beleggingen van China in Amerikaanse staatsobligaties. In de VS maakt men zich zorgen over deze ontwikkeling, omdat de VS daardoor afhankelijker van China worden. Daarom dringen Amerikaanse regeringsfunctionarissen er bij de Chinese regering op aan, in te grijpen om het overschot van China op de goederenrekening met de VS te verkleinen. Volgens de Amerikaanse regeringsfunctionarissen zou de Chinese centrale bank maatregelen moeten nemen die leiden tot een aanpassing van de koers van de yuan, de Chinese munteenheid. Econoom George wijst er op dat een aanpassing van de koers van de yuan ook tot afname van de beleggingen van China in de VS kan leiden, waardoor de rente op de kapitaalmarkt in de VS kan stijgen.

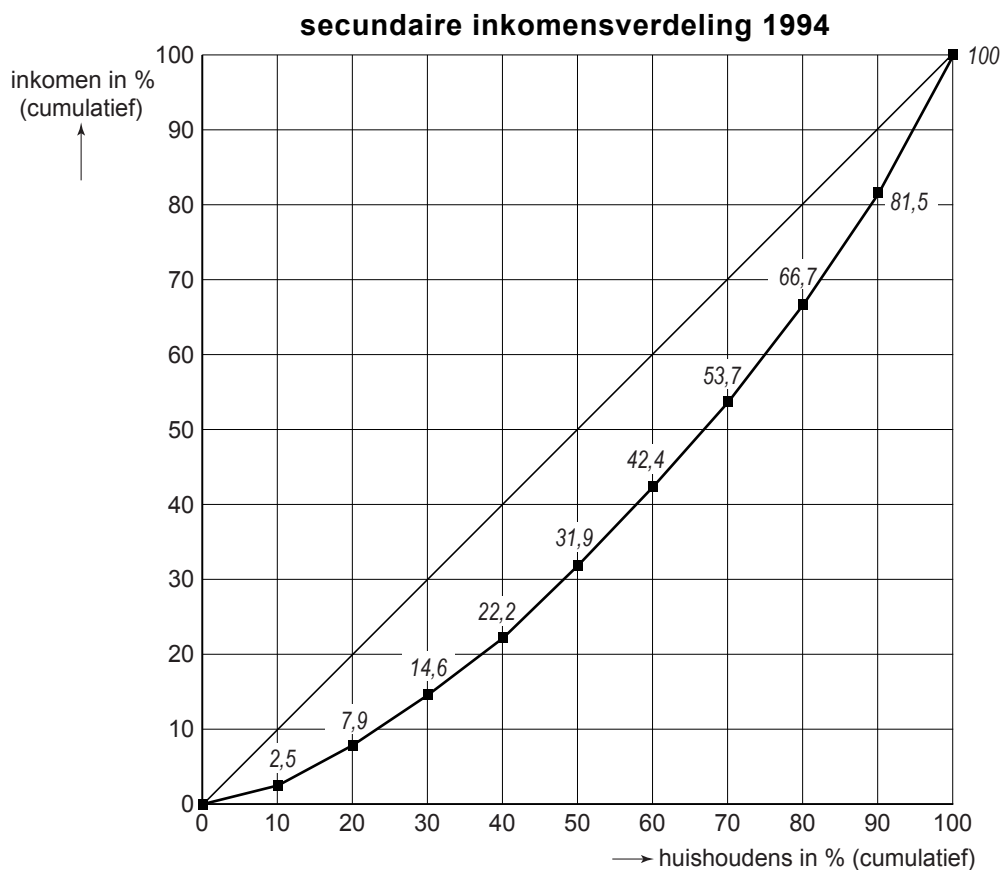
Stel dat China in 2000 een overschot had op de kapitaalrekening van de betalingsbalans. Stel verder dat dit overschot tussen 2000 en 2003 is gedaald.

- 2p **4** Leg uit hoe uit de tabel een bijdrage aan deze daling kan worden afgelezen.
- 2p **5** Pleiten de Amerikaanse regeringsfunctionarissen voor een koersdaling of voor een koersstijging van de yuan? Verklaar het antwoord.
- 2p **6** Leg uit hoe door afname van de beleggingen van China in de VS de rente op de kapitaalmarkt in de VS kan stijgen.

Opgave 3

Verdeeldheid over inkomens?

Enkele leerlingen van een havo 5-klas houden een presentatie in de klas. Voor deze presentatie hebben zij gegevens verzameld over de verdeling van de secundaire inkomens van huishoudens in Nederland. De gegevens betreffen 1994 (figuur) en 1999 (tabel).

de secundaire inkomensverdeling van huishoudens in 10%-groepen in 1999

huishoudens in 10%-groepen van laag naar hoog inkomen	1 ^e	2 ^e	3 ^e	4 ^e	5 ^e	6 ^e	7 ^e	8 ^e	9 ^e	10 ^e
inkomensaandeel (%)	0,6	4,0	5,3	6,6	7,9	9,3	11,2	13,6	16,6	24,9
gemiddeld inkomen (× € 1.000)	1,5	9,1	12,3	15,2	18,3	21,7	26,0	31,5	38,5	57,8

- 2p 7 Hoeveel procent van het secundaire inkomen wordt in 1994 ontvangen door de 20% huishoudens met de hoogste inkomens?

Tijdens de presentatie in de klas ontstaat er discussie tussen de havo 5-leerlingen naar aanleiding van de gegevens in de figuur en de tabel.

Els beweert dat uit de gegevens kan worden afgeleid dat de relatieve verschillen tussen de secundaire inkomens van huishoudens in 1999 kleiner zijn dan in 1994.

- 2p **8** Is de bewering van Els juist? Verklaar het antwoord aan de hand van de gegevens van de tweede en de negende 10%-groep.

Als in de figuur de lorenzcurve van de primaire inkomensverdeling van huishoudens in 1994 zou worden getekend, ligt deze verder van de diagonaal verwijderd dan de lorenzcurve van de secundaire inkomensverdeling van huishoudens.

- 2p **9** Leg uit hoe de wijze waarop in Nederland inkomstenbelasting wordt geheven het verschil in ligging van deze lorenzcurven kan verklaren.

Opgave 4

Nederlandse economie blijft achter

In Nederland bestaat tussen de politieke partijen verschil van mening over de maatregelen die de overheid moet nemen om de economische ontwikkeling bij te sturen. Hieronder wordt een economische situatie beschreven die zich op een gegeven moment in Nederland zou kunnen voordoen.

De stagnerende groei van de wereldhandel heeft een negatief effect op de export van Nederland. Hierdoor dalen de investeringen en zit de Nederlandse economie in een periode van laagconjunctuur. Daarnaast zijn, in vergelijking met de omringende landen, de loonkosten per eenheid product in Nederland hoog. Dit tast de internationale concurrentiepositie aan. Deskundigen beweren bovendien dat het Nederlandse bedrijfsleven te weinig innoveert, waardoor het aantal nieuwe arbeidsplaatsen nauwelijks groeit.

Politieke partij A komt met de volgende voorstellen om de hierboven beschreven situatie te verbeteren.

- De collectieve uitgaven voor onderwijs en de investeringen in de infrastructuur moeten worden verhoogd. De samenwerking tussen bedrijven en universiteiten moet verbeteren. Ook moet extra geld worden uitgegeven aan wetenschappelijk onderzoek. Op deze wijze wordt de innovatie bevorderd.
- De koppeling tussen het inkomen van mensen met een uitkering en de gemiddelde loonontwikkeling moet worden hersteld.
- Het tekort op de begroting van de overheid mag op korte termijn oplopen om de productie te stimuleren.
- De financiering van de gezondheidszorg wordt omgezet van premieheffing volgens een vast percentage naar premieheffing volgens een oplopend percentage van het belastbare inkomen.

Stel je de volgende situatie voor:

In de kranten verschijnen artikelen die veel discussie opleveren over het te voeren overheidsbeleid in de beschreven situatie. De voorgestelde maatregelen van partij A spreken je erg aan. Je besluit door middel van een ingezonden brief jouw standpunt in deze discussie duidelijk te maken en de sterke kanten van de voorstellen van partij A te beschrijven.

De brief begint als volgt:

“Het is het best voor de economische ontwikkeling in Nederland als de voorstellen van partij A door de Nederlandse regering worden uitgevoerd. In deze brief wil ik de sterke kanten uiteenzetten van de voorstellen van partij A voor de economische ontwikkeling van Nederland.”

6p **10** Schrijf het vervolg van deze brief.

In deze brief moeten de volgende aspecten aan de orde komen.

- a Het gevolg van een van de voorstellen voor de conjunctuurwerkloosheid.
- b Het gevolg van een van de voorstellen voor de inkomensverdeling.

Daarnaast moet in de brief naar eigen keuze één van de onderstaande aspecten aan de orde komen. Kies daarbij het aspect dat het best in de brief past.

- 1 Het gevolg van een van de voorstellen voor de structuurwerkloosheid.
- 2 Het inverdieneffect van de voorgestelde verhoging van de collectieve uitgaven.
- 3 De wijze waarop uit een van de voorstellen blijkt dat partij A anticyclisch begrotingsbeleid wil toepassen.

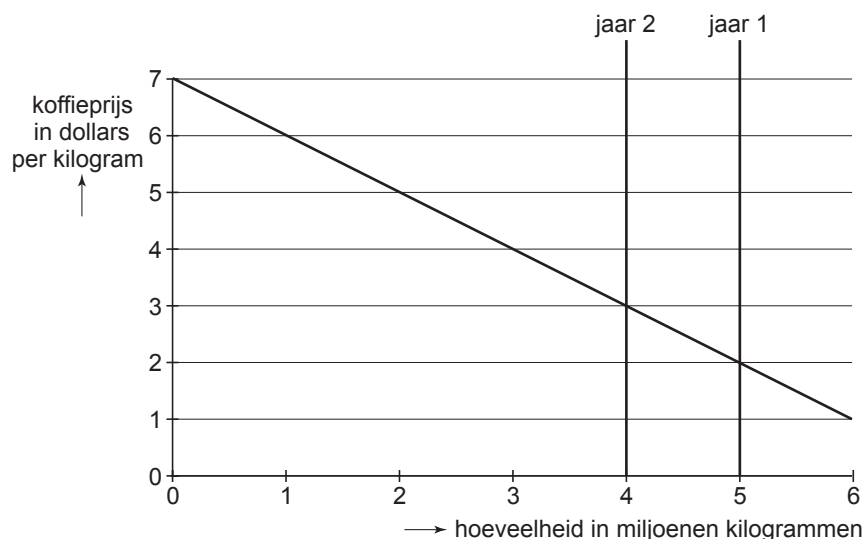
Aanwijzingen:

- *De onderdelen van de brief moeten logisch op elkaar aansluiten.*
- *Gebruik voor het vervolg van de brief 120 woorden; een afwijking van 20 woorden is toegestaan.*

Opgave 5

Koffie verkeerd?

De wereldmarkt voor koffiebonen wordt gekenmerkt door extreme prijsschommelingen. Deze prijsschommelingen leiden voor telers van koffiebonen tot grote onzekerheid over hun inkomen. Een model van de wereldmarkt voor koffiebonen kan deze situatie illustreren (zie onderstaande figuur). In jaar 1 bedraagt het aanbod op de wereldmarkt 5 miljoen kilogram koffiebonen. Door slechte weersomstandigheden gaat in jaar 2 wereldwijd 20% van de oogst verloren.

Uit bovenstaande figuur kan worden afgeleid dat de daling van het aanbod van koffiebonen op de wereldmarkt tot een stijging van de omzet op de wereldmarkt leidt.

- 2p 11 Is er sprake van een prijselastische of van een prijsinelastische vraag als op een markt een prijsstijging tot een omzetstijging leidt? Verklaar het antwoord.

De in de figuur geschetste ontwikkeling kan nadelige gevolgen hebben. Zo kunnen sommige koffieboeren te maken hebben met een naar verhouding grote misoogst. Stel dat koffieboer Ramiro in jaar 2 de helft van zijn oogst ziet mislukken.

- 2p 12 Toon met behulp van een berekening aan dat de omzet van Ramiro in jaar 2 ten opzichte van jaar 1 is gedaald.

Een ander nadelig gevolg van de in de figuur geschetste ontwikkeling betreft de prijsontwikkeling op lange termijn. Tussen het aanplanten van koffiestruiken en het oogsten van koffiebonen zit drie jaar. Een prijsstijging van koffiebonen in jaar 2 kan in jaar 5 tot een prijsdaling van koffiebonen op de wereldmarkt leiden.

- 2p 13 Geef voor deze prijsdaling de verklaring.

Volgens de Columbiaanse econoom Valdez kunnen de extreme prijsschommelingen op de wereldmarkt worden beperkt door het instellen van een grondstoffenfonds. Dit fonds moet een buffervoorraad koffiebonen aanhouden en, afhankelijk van de wereldmarktprijs, koffiebonen kopen of verkopen. Het voor dit fonds benodigde geld moet volgens Valdez makkelijk bijeengebracht kunnen worden. Valdez beweert hierover: "Als na enkele jaren van overvloedige oogsten er in een jaar een misoogst is, kan het grondstoffenfonds zelfs winstgevend zijn."

2p **14** Geef voor de bewering van Valdez de verklaring.

Opgave 6

In economische publicaties wordt veel gebruikgemaakt van tabellen en grafieken. In het informatieboekje staan zes statistieken over Nederland. Naar aanleiding van deze statistieken worden in deze opgave vijf vragen gesteld.

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) publiceert cijfers over de omvang van de werkloosheid in personen. Ook berekent het CBS hoe groot de werkloosheid zou zijn geweest als er geen seizoeninvloeden op de arbeidsmarkt zouden zijn geweest. Deze gegevens staan in statistiek 1.

2p **15** Bereken de gemiddelde werkloosheid in personen in 2002.

2p **16** Toon met behulp van een berekening aan dat de arbeidsproductiviteit in euro's per arbeidsjaar in 2002 is gestegen ten opzichte van 2001.

2p **17** Bereken, in 2 decimalen nauwkeurig, met hoeveel procent het prijspeil in 2002 ten opzichte van 2001 is gestegen.

Piet beweert aan de hand van statistiek 1 dat de seizoenwerkloosheid in het eerste kwartaal van elk van de gegeven jaren het grootst is.

2p **18** Is de bewering van Piet juist? Verklaar het antwoord.

Piet constateert dat door combinatie van de gegevens in statistiek 1 en 2 het aantal werkloze jongeren kan worden bepaald.

2p **19** Is het aantal werkloze jongeren onder de 25 jaar in 2003 ten opzichte van 2001 afgenomen of toegenomen? Verklaar het antwoord door een schatting.

Opgave 7

Betalen kost geld

In 2002 zijn in ons land 8,3 miljard betalingen verricht bij winkels, cafés, restaurants, benzinstations en dergelijke. Met deze betalingen was een bedrag van € 120 miljard gemoeid.

Om betalingen tot stand te brengen, moeten kosten worden gemaakt. Voorbeelden van kosten van het betalingsverkeer zijn de arbeidstijd van het winkelpersoneel achter de kassa, de kosten van wisselgeld, pinpassen, chipknippen en het in stand houden van computernetwerken en geldautomaten. In 2002 bedroegen de totale kosten van het betalingsverkeer € 3 miljard. Op de variabele kosten van het betalingsverkeer zou aanzienlijk kunnen worden bespaard als chartale betalingen zouden worden vervangen door betalingen met pinpas of chipknip. Hieronder staan de kostengegevens van de meest gebruikelijke betaalwijzen.

chartaal: per betaling € 0,11 + 0,7% van het aankoopbedrag

pinpas: per betaling € 0,19

chipknip: per betaling € 0,03

- 2p **20** Bereken vanaf welk aankoopbedrag een betaling per pinpas voor een bedrijf goedkoper is dan een chartale betaling.

Uit de combinatie van bovenstaande gegevens en de gegevens in onderstaande tabel blijkt dat een besparing op de kosten van het betalingsverkeer van ruim € 100 miljoen mogelijk is. Deze kostenbesparing is haalbaar als 1,5 miljard van de chartale betalingen worden vervangen door elektronische betalingen (pinpas en chipknip).

		chartaal	pinpas	chipknip
2002	aantal betalingen (× 1 miljard)	7,1	1,1	0,1
	omzet (× € 1 miljard)	66,3	47,2	0,2
2002 na kostenbesparing	aantal betalingen (× 1 miljard)	5,6	2,1	0,6
	omzet (× € 1 miljard)	44,8	67,2	1,7

Uit de gegevens in de tabel blijkt dat de kostenbesparing kan worden gerealiseerd door de chartale betalingen van grotere bedragen te vervangen door elektronische betalingen. Na de kostenbesparing is het gemiddelde bedrag van een chartale betaling kleiner geworden.

- 2p **21** Toon dit aan met behulp van een berekening.

Door de toename van het aantal elektronische betalingen wordt een stijging van de kosten van het betalingsverkeer door middel van pinpas en chipknip verwacht. Deze stijging wordt ruimschoots gecompenseerd door de kostenbesparing als gevolg van het vervangen van 1,5 miljard chartale betalingen.

- 2p **22** Toon met behulp van een berekening aan dat deze kostenbesparing € 315,5 miljoen bedraagt.

Opgave 8

Europese Centrale Bank tussen twee vuren

Het rentebeleid van de Europese Centrale Bank (ECB) is gericht op het beperken van de inflatie in het eurogebied. De rentestand heeft onder andere invloed op de wisselkoers van de euro en de economische groei. Omdat de conjuncturele situatie in de landen van het eurogebied verschilt, pleiten sommige landen voor een renteverhoging van de ECB, terwijl andere landen op hetzelfde moment liever een rentedaling zien.

Stel dat een land in het eurogebied in een situatie van onderbesteding terecht is gekomen. Daardoor zijn de overheidsuitgaven en de staatsschuldquote van dit land gestegen. In deze situatie heeft dit land belang bij een renteverlaging, omdat daardoor de economische groei wordt gestimuleerd.

- 2p **23** Leg uit hoe de overdrachtsuitgaven van de overheid kunnen toenemen als een land in een situatie van onderbesteding terechtkomt.
- 2p **24** Leg uit hoe een renteverlaging de economische groei kan stimuleren.
- 2p **25** Leg uit hoe hogere economische groei kan bijdragen aan een daling van de staatsschuldquote.

Een land in het eurogebied dat in een situatie van overbesteding zit, heeft belang bij een renteverhoging. Een renteverhoging kan leiden tot een stijging van de wisselkoers van de euro. Deze wisselkoersstijging kan de inflatie afremmen en dat kan gewenst zijn in een situatie van overbesteding.

- 2p **26** Leg uit hoe een renteverhoging door de ECB tot een stijging van de wisselkoers van de euro kan leiden.
- 2p **27** Leg uit hoe een stijging van de wisselkoers van de euro de inflatie in het eurogebied kan afremmen.